

MAROSI GYULA
Robog a bakterház

Megnéztem a televízióban az új év vigadalmát emelő szándékkal vetített *Indul a bakterház* című filmet. Most láttam úgy tucatnyi alkalommal, és még mindig jókat vidultam rajta, sőt: új apróságokat fedeztem fel benne, amelyek a tizenegyszeri nézések alkalmával elkerülték a figyelmemet. A film 1979-ben készült, és ha egy film harmincnyolc év után is játszható, élvezhető, újabb és újabb nemzedékeket képes elbűvölni: méltán nevezhetjük a magyar filmkészítés klasszikusának. Ahogy az alkotóját is.

Tíz éve halt meg a magyar filmkészítés klasszikus alkotója, Mihályfy Sándor.

Ha csak erről az egyetlen, amolyan „vak tyúk is talál szemet” alapon létrejött filmről lenne szó, akkor is kijárna neki ez a rang, de a vagy harminc produkciójából féltucatnyi hasonló, maradandó kvalitásokat hordoz. Hogy a *Bakterház* a legnépszerűbb, fergeteges humorának köszönhető. Olyan rosszcson, gyilkos, szörnyeteg szereplői iránti szerelmes humornak, amelyhez kevés a rendezői készség, amelyhez születni kell.

Első közös munkánk előtt már ismertük egymást, készítettünk a tévének egy *Nyitott könyv* adást. Első játékfilmünk '83-ban a *Napos oldal*. Karácsony Benő Sanyi kedves ifjúkori olvasmánya volt, talán azóta álmódzott róla, hogy egyszer filmre viszi. Nem csoda, több hasonlóságot fedezhetünk fel bennük: a sziporkázó humort, valamiféle gyengéd érzelmességet, képességet az élet kemény megpróbáltatásainak játékosággal való oldására, a gyengék, elesettek, szerencsétlenek iránti megértő rokonszenvet, legfőképp, talán csak az afféle békebeli úriemberekben található méltóságot. Elképzélhető, hogy Karácsony Benő nemcsak gyönyörködtette, de még jellemét is formálta az ifjú Mihályfy Sándornak. Hogy mennyire kötődött hozzá: mint forgatókönyvíró, sokszor elolvastam a könyvet, beleolvastam előlről-hátulról, és ráakadtam egy félmondatra: „...az ember nem szállhat el, mint a pipafüst.” Tudtuk persze, hogy Karácsony Benőt származása miatt Auschwitzba hurcolták, ott pusztult el 1944 nyarán... Holttestét feltehetőleg elégették a krematóriumban... Jaj, kedves Benő, hogyne szállhatna el úgy az ember, mint a pipafüst! Amikor fel-

hívtam Sanyi figyelmét erre a félmondatra, csaknem sírásba forduló hangon azt mondta: „Jaj, Istenem... jaj! Annyira borzalmas... borzalmas...!”

Hamar rátaláltunk a munkastílusunkra. Hangosan gondolkodtunk: „Mi lenne, ha...” „Igen, de akkor az a másik dolog így...” „De miért? Sokkal jobb lenne, ha mégis úgy...” Előfordult, hogy miután fél napot végigfecségtünk, este tizenegy után felhívott telefonon: „Te... mi lenne, ha az a dolog mégiscsak úgy...”, és folytattuk éjfélig. Beleérző, megérző típus volt, nagyon is hallgatott belső sugallataira – jól tette –, határozott elképzelései mellett inkább csak csiszolgattuk, nyalogattuk a témát, próbálgattunk szavakban nehezen megfogalmazható árnyalatokat nevesíteni. A lehetséges variációkkal való eljátszogatások, azt hiszem, arra kellettek, hogy az elkövetkező forgatásokon – mint minden forgatáson – a helyszín, a körülmények, a színészi elképzelések alakíthassák az előzetes elképzeléseket, hogy felkészülhessen ezekre is. Persze, ritkásan, de előfordult, hogy nem értettünk egyet. Mert, ha ritkásan is, de előfordulhat, hogy egy ivarilag érett, tehetségesnek mondott ember süketen érzéketlen, megátalkodottan agyhúgykőves legyen – ilyenkor nagyon fel tudtuk kurblizni magunkat. Megegett, hogy olyan megjegyzések csúsztak ki a számon, amiket más esetekben, a beszélgetőpartner ismert vagy sejtett traumái miatt ajánlatos volt elmázolni, és persze ő is a fejemhez vágott olyasmit, amiért, mástól hallva, felkaptam volna a vizet. De semmi baj: akik tudják a másikról, hogy még álmában se bújik elő rosszakaratot sugalló gonosz lidérc, eljátszogathatnak ilyesmivel. Úgy emlékszem, a *Margarétás dal* idejében történt: a Tözsdepalotából a Kunigunda útjára kellett valamiért mennünk – már akkor is voltak ott a tévének irodái, próbaterme, mifeneje –, Sanyi vezette a kocsit – akkor még vezetett –, és araszolgatva Óbuda felé, heves hangú közlendőink akadtak. Egyszer csak ránk vigyorgott egy tábla: „Leányfalu”. „Na, Gyulám, alighanem vissza kell fordulnunk...”

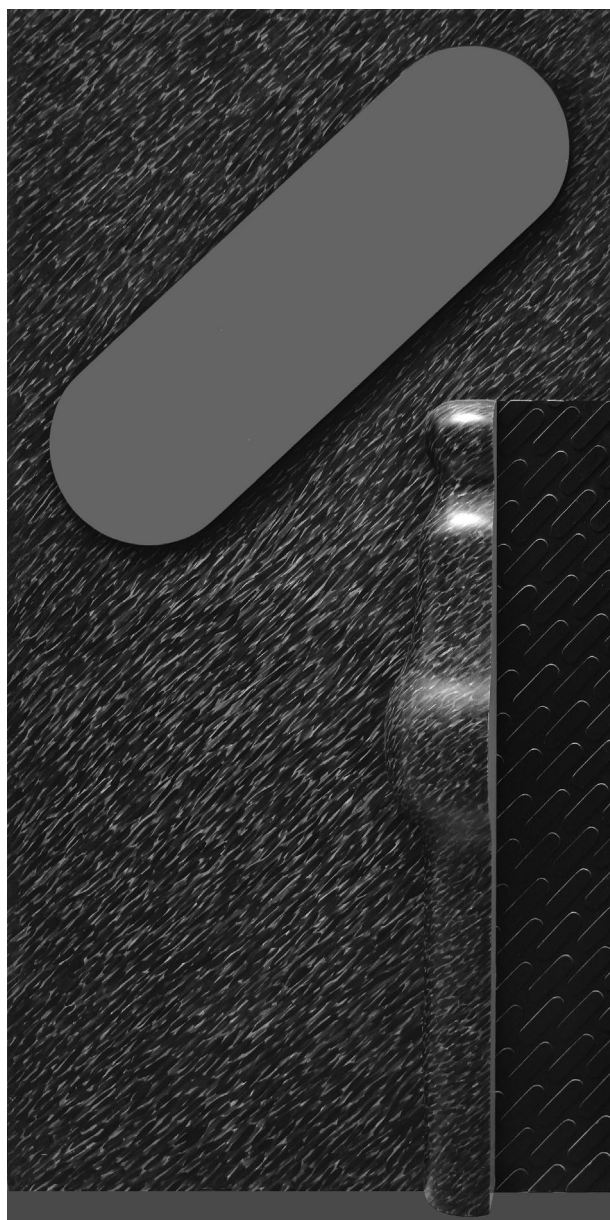
Nem feltétlenül tartozik ide, de el kell mondjam – már csak hengegéből is: a film szép sikert aratott. A Helikon Kiadó nagy ügyesen, gyorsan megjelentette a *Napos oldalt* – a háború óta először –, akkor még beleírták a kolofonba a példányszámokat: 40 000 példányban! És valószínűleg el is fogyott, mert nem sokra rá a folytatásnak is tekinthető *A megnyugvás ösvényeint* is szintén 40 000 példányban: a jóformán elfeledett Karácsony Benő ismét megjelent a magyar

irodalmi köztudatban – legalábbis egy időre. Úgy gondoltuk, mi is megcsinálhatjuk a folytatást. Nagyjából meg is írtam a forgatókönyvet – de azzal szereltek le bennünket, várjunk néhány évet, amíg Székelyi József – „Jocó művész úr”, ahogy Sanyi nevezte: igazán kedvelte őt, talán ő játszott legtöbbször a filmjeiben, valamiféle életlezserségben még hasonlítottak is egymásra – hozzá nem öregszik a szerephez. Úgy öt-hat év múlva próbálkoztunk újra – nem mintha Jocó művész úr olyan sokat öregedett volna –, de addigra már más szelek fújtak... Tulajdonképpen szó nélkül elsiklottak ajánlatunk felett.

A *Napos oldal* után... most alaposan vissza kell fognom magam, mert nem a filmekről – a mind-egyikhez való, nagy, mesékbe illő történetekről – szólok, hanem az alkotójukról. Talán csak annyit, mert jellemző volt rá: amikor megkaptuk a pecsétet, hogy csinálhatjuk a *Margarétás dalt*, azt mondta:

„Na, Gyulám... most felköthetjük a gatyánkat... mert ha találkozunk Józsi bátyánkkal abban a túlvilági kocsmában, alaposan lekaphat bennünket a tíz körmünkről...” És ezt nem tréfának szánva mondta, de komoly aggodalommal. Alighanem valóban hitt annak a túlvilági kocsmának a létezésében. Manapság, ha Józsi bátyánk meg is morog ezt és azt, azért nagy dumapartik közben békességben elfröccsözgetnek.

Az elvtársi irányítású kultúrpolitikának nem volt kedvence, de legalább hagyták dolgozni. Kossuth-díjat nem kaphatott – később aztán még úgy se –, miközben olyanok kaptak, akiknek nemhogy a műveikre, de jószerevével ma már a neveikre sem emlékszünk. Nemigen járt el filmes összeroffenésekre, egyik szakmai szervezetnek sem volt vezetőségi, akár csak választmányi tagja, nem üldögélt nagyhatalmú kuratóriumokban. Ha akkor létezett volna Művészeti Akadémia, annak se lehetett volna még levelezőtárgya sem. Egy cseppet sem hasonlított az e korszakban oly gyakori, kicsit mindig gúnyos mosolyú, de nagyon okos tekintetű értelmiségire, aki pontosan tudja, hogyan kell intézni, hogy a kecske is jól lakjon, és a káposzta is megmaradjon. Rendezőtársaival megmaradt afféle mosolygós távolságtartásban, barátja nem akadt köztük. Viszont a színészekkel, színészeivel különös kapcsolatban állt: szinte rajongott értük. Nem egyszer előfordult, hogy muszternézés közben felkiáltott: „Állj! Vissza!” Szegény Vank Gyöngyi ijedten tekerte vissza a szalagot, milyen hibát nem vett észre? De nem volt ott hiba, csak egy színészi gesztus, egy laza kézmozdulat, egy szemhunyorítás,

Jel II. (1973, fa, akril, 225 × 120 cm)

amit újra akart látni, és nekünk, érzéketleneknek megmutatni: „Na, nézzétek! Ilyen egy igazi színész!” Sose kért fel egy akkoriban éppen divatos nagymenőt a főszerep eljátszására – aki majd el is viszi hátán a produkciót –, kinézte magának a szerephez leginkább illő egyéniséget, s ha kellett, kicsit udvarolt neki, ha kellett, várt rá. Így lettek Koltai Róbert, Horváth Teri, Haumann Péter, Molnár Piroska, Pécsi Ildikó, Székelyi József, Balázs Péter, Benedek Miklós, Kubik Anna, Mensáros László, Dörner György, Nagy-Kálózy Eszter, Újlaki Dénes alakításai – folytathatnám a sort – színészi és rendezői telitalálatok. És hogy hogyan talált rá az ifjú Olvasztó Imrére, a kamasz Ilyés Leventére, akik Bendegúz és Ábel reinkarnációi voltak, örök rejtély marad.

Személyét felidézve, el kell mesélnem egy – bár nem kimondottan jellemző rá, de csak vele megeshető – történetet. Rendezett egy filmet, Lakatos Menyhért – Sanyi megfogalmazása szerint: „a magyar cigányság örökös vajdája” – írása alapján. *Átok és szerelem* a címe, melyben a sűrű és cifra átkozódások mellett valóban ott a szerelem: egy Baba nevű snájdig cigánylegény elcsavarja a szép, szőke erdészné fejét – Hollai István és a szép, szőke Bánsági Ildikó előadásában. A film műfaja, mondhatnám: operett, az akkoriban még mindenki által jól ismert cigányzenei dalbetétekkel. Megénekelte benne Bangó Margitot, aki ’85-ben még közel se volt Kossuth-díjjal ékesített híresség, de Sanyi ismerte, és tudta róla, hogy kicsoda. Az én ízlésem szerint a bő levű mese itt-ott a giccsbe is belecsúszott, de hát... Előzetesen nem sokat tudtam róla, ez időben Maár Gyulával dolgoztam egy *Széphistória* című szép filmen, és amikor Sanyi egy házi vetítésen megmutatta az *Átok és szerelmet*, meglepődtem, és azt találtam mondani: „Jó, jó... de mire kellett ez neked?” „Hát... tudod... hogy szegény cigányok is örüljenek valaminek... tudod... titokban mindegyik arról álmodik, hogy egyszer majd elcsavarja egy szép, szőke erdészné fejét.” A nyilvános bemutató után egyik este proponálta: ne menjünk még haza, korán van még, lődörögjünk kicsit a városban. Jó, lődörögjünk. Egyszer csak megállt egy étterem előtt, és mintha hirtelen ötlet lenne: „Menjünk be, igyunk egy sört.” Jó, igyunk. Meg nem mondom ma már, melyik étterem volt az, de a lényeg: akkor még cigányzenét játszottak benn. Ahogy beléptünk az ajtón, és a primás észrevett bennünket, leintette a folyó zenét, tust húzatott, és belekezdett a film főzenéjébe, a *Baba dalába*, Fátyol Tivadar szerzeményébe. A pincérek is tüsténkedni kezdtek, egy, a zenekarhoz közeli asztalon gyorsan abroszt cseréltek. A vendégereg is észlelte, hogy valami történt, elcsendesedtek, úgy vonultunk be az édesbús zeneszóra, mint valami hercegek. Soha életemben nem voltam akkora ember, mint aznap. A produkció végén Sanyi felállt, és megölelték egymást a primással. A vendégek közül néhányan, nyilván ráismerve a helyzetre, tapsolni kezdtek, az ölelésnél már mindenki tapsolt. Snitt. Egy nagy jelenet, egy lejátszott nagy élet filmjéből.

A mindenféle másságok nagy hívei, sőt, szeretjük ajánlgatói ezt a fajta másságot képtelenek voltak tolerálni.

Hihetetlen életereje és munkabírása volt. Nyakig ült egy forgatásban, amikor már szekálni kezdett, hogy mi legyen a következő.

Dolgozgattunk, és egyszer csak megtörtént, amit úgy neveznek: rendszerváltás. Ami mind a tízmillió magyar életét így-úgy felforgatta. A televízióban dolgozókat nagyon.

A létrejött valamennyi politikai párt, hatalomban-ellenzékben, ellenzékben-hatalomban tanácstalanul, de főként ostobán viselkedett az egy szál Magyar Televízióval és a magyar televíziózás jövőjével kapcsolatban. Úgy vélem, mindegyikük azt hitte: akié a televízió, azé a következő választáson a győzelem. Az irányító testületekbe benyomott bizalmas káderek éppoly tanácstalanok és hozzá nem értő ostobák voltak, mint pártjaik, de akadtak köztük szép vezetői fizetést bezsebelő, vállrándító cinikusok, még köpnyegforgató aljasok is. De amin nem segíthetett semmi, a majd csak kialakuló jövőbe vetett hit, türelem és tolerancia: évről évre egyre kevesebb pénzt adtak – tudtak adni? – műsorkészítésre. Ez fokozottabban érvényesült az Irodalmi és Drámai Főosztályra – persze: mondjuk egy Költészet Napjára készített versösszeállítással biztosan nem lehetett választást nyerni.

És kitört a házon belül is – ahogy az illik – a gyűlöletekkel teli osztályharc. Kormányváltások, elnökcserék alkalmával megjelentek a faliújságokon a „hallálisták”, amelyekben a névtelen szerzők tudatták, hogy kiket kell azonnali hatállyal kirúgni az intézményből.

És megjelentek, saját maguk kinevezése alapján, nálunk sokkal szabadabb demokraták, akik feladatuknak, sőt, joguknak vélték, hogy a demokráciával járó szabad véleménynyilvánítás közepette meghatározzák, milyen véleményeket szabad kinyilvánítani. Még azt is: kiknek mit, és kiknek hogyan. Ha bárki ellentmondott nekik – vagy ha csak észre se vette őket –, megbüntették: horogkeresztet rajzoltak kiplakatírozott arcképére, vad történeteket hordtak a fejére, billogot nyomtak rá. Mihályfy Sándorra azt: „Csurka barátja.” Ha akkoriban valakire rámondták, hogy „csurkista”, huszonöt év távlatából is könnyű dekódolni, mit jelentett valójában. Talán elvárták volna tőle, hogy valamilyen látványos, nagy csinnadrattával felfújt körülmények között – ahogyan vagy harmincan kiléptek az akkor éppen vegetáló, bizonytalan jövőjű Írószövetségből – határolódjon el Csurkától, de Sanyi erre nem volt hajlandó. Mert ez a barátság – inkább csak haverság – nem a politika talaján, a MIÉP-es időkben kötött, hanem a hatvanas-hetvenes években, a lóversenypályán. Fialatok voltak,

szerették a lovakat, szerettek játszani – még Rákosi Gergelyről tudom, hogy a banda tagja volt –, ugratták egymást: kiváló szórakozás volt ez a „konszolidált” Kádár-rendszer fogcsikorgatásokkal teli, de mégiscsak egyhangú unalmában. És kedvelte Csurka írásait, jelentős írónak tartotta – bár nem rendezett tőle semmit, más világ volt az övé, de ezért az író is tagadja meg? Ugyan miért határolódott volna el egy szabadságát visszanyerő, végre demokratikus berendezkedésű országban, ahol immár mindenki elmondhatja a véleményét? Görény dolog lett volna fel-felbukkanó politikai különbségek miatt megszakítani évtizedes barátságokat – bár sokan megtették. Nem tudom minősíteni Csurka politikai tevékenységét, ahhoz jobban kellett volna figyelnem a Csinn-bumm Cirkusz minden előadását, de felőlem lehet akármi-lyen lesújtó: Mihályfy Sándorra mindez közel sem volt jellemző. Hogy szeretett írói, nagyon is kiválasztott színészei, technikai munkatársai között ki kinek a fia és borja, nemhogy nem érdekelte, nem is tudott róla – mindenképp a legjobbakat akarta. Miközben az őt minősítő hölgyek és urak szinte másról sem tudtak beszélni.

Időnként visszaszólt, türelmét veszítve nem mindig szerencsésen.

Lassacskán alakultak a dolgok, a televízió élére úgynevezett „menedzser típusú” vezetőket neveztek ki – nemigen lehetett tudni, honnan szedték őket, hol tanulták ki a menedzseriséget –, a lényeg: megszüntették a műsorok belső gyártását, hirtelen alakult külső produkciós irodákat bíztak meg vele. Az addigi műsorkészítők megkapták a felmondólevelüket – én is –, és ha folytatni óhajtották addigi szakmájukat, egyéni vállalkozói bejelentkezéssel ezeknél az irodáknál kilincselhettek. Azt hiszem, mindez már a piacgazdaságra hivatkozva, az induló magán-televíziók szája íze szerint történt. A „menedzser típusúakhoz” bejutni – mint valaha akár az elnökökhöz is – lehetetlen volt. A Televízió ezeket az irodákat finanszírozta, akik vagy megkapták időben az esedékes pénzüket, vagy nem. Több produkciót gondoztak, az egyéni vállalkozók számára követhetetlenül, ide-oda tologatták őket, és a nem egyszer előforduló ideiglenes időre való leállások esetén az egyéni vállalkozók – lásd: a stáb tagjai – idegesen szanaszét kezdtek rohángálni, hogy akkor hol lehet a megélhetésre valami pénzt keresni – vesződés volt újra összeszedni őket. Ezen irodák számára egy film elkészítése már nem kulturális, inkább üzleti vállalkozás

lett. Legendák keringtek arról, hogy a kapott összegek húsz százalékát a „menedzser típusúak” magánzsebeibe kell visszajuttatniuk, ha élni akarnak – nem tudom, egy „piacgazdaságban” meglehet –, az azonban biztos, hogy a költségvetésben a filmek készítésére elkülönített pénzüsszeg szép részét eltüntették. Ez biztos, mert még valami bírósági per is lett belőle. Hogyan végződött, nem tudom: szokás szerint valahogy elkenődött.

Ez időben többször elkísértem Sanyit egy belvárosi ház harmadik emeletén, egy lakásban berendezett produkciós irodába. Ő kérte, hogy menjek vele, talán csak nem szeretett egyedül lenni annyi idegen között. Mert én egy verébsóhajtásnyit sem tudtam lendíteni a helyzetem.

Nagyon sok kínlódással, olykor ravaszkodással és még szerencsével is sikerült befejeznie az *Ábel-trilógiát* – amit én maradandó művei közt tartok számon. (Már nem emlékszem rá, de valamilyen román tiltakozást is le kellett szerelnie.) És milyen jó, hogy megvan! Alkalomadtán elő lehet venni, le lehet játszani... Unokáink, ha végképp nem gárgyulnak bele az úrbéli úrnél is üresebb, kétségbeejtő látványosságaival hivalkodó celeb kultúrába, és nembeli lényként emberközeli, emberléptékű élményre vágynak, akár meg is tehetik. Mert a mai – egyre inkább gyaníthatóan export reményű magyar filmgyártás – az elkövetkezendő száz évben nem fogja megtenni.

Aztán próbálkozott még egy darabig... Írt egy vékonyka könyvet, amelynek *Akkora velőcsont, mint a Szent Gellért-hegy* a címe, alcíme szerint: *Indul a bakterház '98*. Ebben ismét megjelenik Regös Bendegúz, menne a Magyar Királyi Televízióba, megkeresni a nagyhatalmú Rendező urat, de a füldugósok úgy kivágják, mint a taknyot – ahogy kivágták a nagyhatalmú Rendező urat is. Megjelennek a regény többi szereplői is: a bakter, a Miniszterelnök Úr, a piócás ember, a rókatekintetű Köztársasági Elnök Úr, a protézisfosolyú samesz szépfű, a Főpolgármester Úr. Némi zavarral, de egyetértéssel elhelyezik a 4-es metró alapkövében az acélhengert, majd csatlakozik hozzájuk a lókupec, lótolvaj Privatizációs Miniszter Úr, egymással is állandóan marakodva, néha pofokodva is, azon munkálkodnak, hogy kizabálják a Szent Gellért-hegy nagyságú csontból a velőt. Természetesen megjelenik a Szocialista Párt parlamenti képviselője, Csámpás Rozi, a valaha a pártközpontból nyakunkra ültetett, volt munkásörnö Banya – baráti művészurak, habzó szájú „közszerplők”, Natasa

Gajdarovától a két éve kirúgott Wieber Mariann díszlettervezőig szinte mindenki. Még én is előfordulok benne, mint a gyermekeikhez ragaszkodó, törvényileg is kivert, kisémmizett, elvált apákról szóló *Mókuskerék* című, leforgatni nem engedélyezett film forgatókönyvírója, mert „a minden döntési szinten főlénk kinevezett szabad madarak azt mondták róla, hogy tessék kissé figyelni: nőellenes.” Lásd: „népelles”, „szovjetellenes”, „zsidóellenes”, és akkor a Jóistenhez sincs apelláta.

Aki ismeri az akkori idők politikai helyzetét, Sanyi életművét, némiképp járatos a valahai Királyi Magyar Televízió berkeiben, időnként jókat mulathat rajta, de végül is kétségbeejtő könyv ez. Egy hatvanas éveiben járó, érett rendezőnek mondható, elpusztíthatatlannak látszó ambíciókkal rendelkező, félreállított, leselejtezett ember mulatságosra hangolt dühöngései ezek. A tehetetlenség humorral álcázott zokogása.

Be kellett látnunk, nemcsak politikai, de drasztikus kulturális változás is történt ebben az országban. Amelyben a magunkfajtának már nemigen van hely.

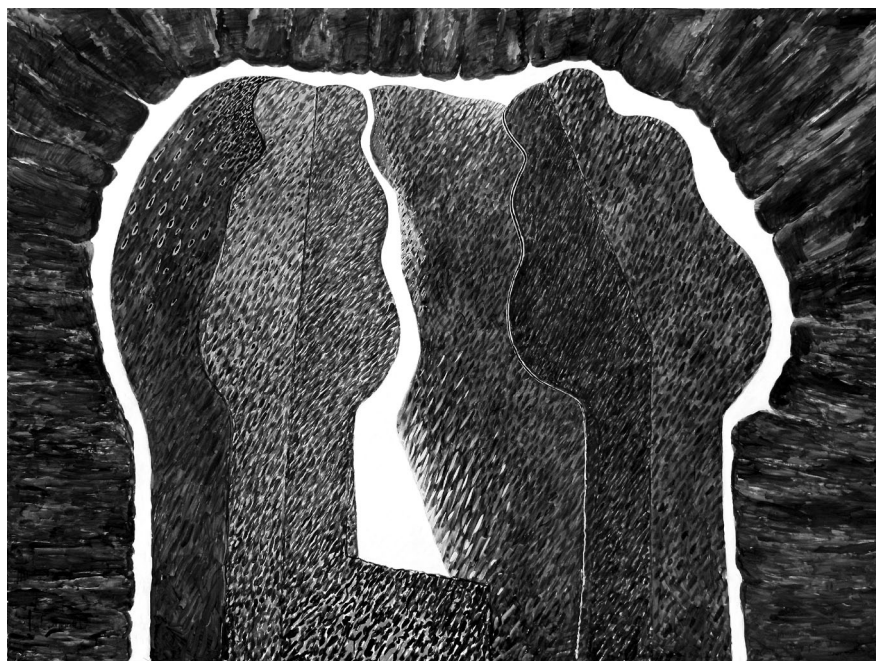
Az író szerencsésebb, mint a filmes. Neki nem szükségesek milliók, hogy dolgozhasson, neki elég egy hot-dog árért megvásárolható iskolai füzet és egy ceruza. Elviekben persze, mert a valóság bonyolultabb, de a lelki béke megszerzése érdekében a gyakorlatban is használható. Ismét prózát kezdtem írni, de nehezen lendültem bele. Úgy látszott, huszonegy-

néhány év alatt rászoktam a képekben való gondolkodásra, és ugyan láttam magam előtt a megírandó egész történetet, de ritkán jöttek olyan mondatok, amelyek képesek tíz centire a föld felett lebegni, és még így is koppanni. Amelyek miatt érdemes megírni bármilyen történetet. Vagy másfél kínos évembe telt, amíg a képi gondolkodás hullámai az agy jobb féltekéjéből átevickéltek a bal féltekei beszédközpontba. Néhányszor feladtam, mert már minek ez nekem, számos dicssel övezett, ám leharcolt öregembernek? De akkor unatkozni kezdtem.

Amikor megjelent valamelyik írásom, postáztam neki egy példányt. Felhívott, örült neki, megdicsért, de ezek a beszélgetések már nem forrósodtak fel, udvariasan langymelegek maradtak. Javasoltam neki, találkozzunk, de mindig valami határidőket talált ki, majd azután.

Azután: az '56-os forradalom 50. évfordulóján kardlapozó lovasroham, könnygáz, gumibot, szemeket kiloccsantó gumilövedékek. S mindehhez az elmebeteg kevélység: „akinek mindez nem tetszik, elmehet innen!” Mihályfy Sándornak mindez nagyon nem tetszett, néhány hónap múlva kapta hát magát, és elment.

Hogy ez az írás ne ilyen sötét reménytelenséggel fejeződjön be: rendezett egy filmet Mindszenty József életéről, a hercegprímás emlékiratai alapján. Akinek választott jelszava ez volt: DEVICTUS VINCIT.

Barlangban (2009, akril, vászon, 180 × 250 cm, a művész tulajdona)